

СКЛЯРЕНКО Є.М.
(м. Київ)

НИМ ПО ПРАВУ МОЖЕ ПИШАТИСЯ ІСТОРИЧНА НАУКА УКРАЇНИ

Багаторічний шлях центру історичних досліджень, яким є наша академічна установа, що відзначила у 2006 р. 70-річний ювілей, насичений яскравими сторінками та, хотілося б наголосити, особистостями, котрі торували їй авторитет в Україні й за її межами. 55 років до колективу (тоді не дуже численного), розташованого на бульварі Шевченка, 14, влився Віталій Сарбей – нащадок традицій славетного Запорозького краю. Мати – вчителька сільської школи, батько – дипломований інженер. В одному з найбільших індустріальних центрів України – м. Запоріжжі – Віталій закінчив середню школу.

Велика Вітчизняна війна торкнулася своїм крилом і родини Сарбей. В евакуації у Ташкенті, де життя було не дуже радісним, Віталій у 1946–1948 рр. навчався на історичному факультеті Середньоазіатського державного університету.

Вищу освіту В.Сарбей завершив у Харкові в 1951 р., одержавши диплом з відзнакою і як «нагороду» – призначення на роботу в Дрогобицьку (нині Львівська) область. У селі Новий Кропивник Підбузького району він став учителем-універсалом: викладав історію, українську літературу, логіку. В тому ж районі, але в іншому селі дістав підвищення та зосередився на викладанні історії, став завідувачем навчальної частини середньої школи, а у 1953 р. – штатним лектором райкому партії.

Партійна кар'єра, скоріше всього, не дуже вабила Віталія (думаю, що маю право називати його лише іменем, бо старший за віком, хоча й не на багато років, до того ж однокашник по аспірантурі).

У вересні 1953 р. 20 претендентів почали складати вступні іспити до аспірантури авторитетній колегії, очолюваній О.К.Касименком – директором Інституту історії АН УРСР (нею фактично керував Ф.Є.Лось – його заступник по науковій роботі).

Це були, так би мовити, вступники не першої молодості. За плечами І. Кулінича, М.Герасименка, О.Бойка та й вашого покірного слуги були нелегкі роки Великої Вітчизняної, участь у боях на фронті, поранення, попередня робота в різних установах. Нам потрібно було набрати максимально 30 балів, включаючи іспит з української мови.

Природно, що вступна комісія робила ставку на знання історії з неодмінним нахилом на майбутню спеціалізацію (історія радянського суспільства, країн народної демократії, капіталізму, історіографії). Вступаючих (20 чоловік на 4 місця) поділили на дві підгрупи, одна мала складати іспити з 1 вересня, друга – з 15. Це, на мій погляд, давало керівництву Інституту зробити правильний вибір, котрий неодмінно завершувався співбесідою у відділі науки ЦК Компартії України і лише після цього, за поданням Інституту, затверджувався постановою Президії Академії наук. Отже, процедура була дуже складною.

Її успішно подолав Віталій, а також троє інших «щасливців»: Олександр Бойко, Іван Кулінич та Євген Скляренко. З чотирьох вступників аспірантури 1953 р., на жаль, у живих залишився лише один.

Рішення Президії АН УРСР про зарахування з визначенням наукових керівників приймалося в жовтні, строк навчання – 3 роки – рахувався з 1 листопада.

А от Віталію не пощастило. Після складання іспитів його майже три місяці не звільняли з роботи у райкомі партії (звісно: таких людей там явно не вистачало). Дирекція Інституту втрутилася у цю справу. В 1954 р. він приступив до навчання, результатом якого став захист у 1958 р. кандидатської дисертації на тему «Історичні погляди О.М. Лазаревського».

Протягом чотирьох років В.Сарбей був молодшим науковим співробітником різних відділів Інституту історії (бо й тоді не обходилося без реорганізацій). З 1961 р. по 1979 р., – 18 років – старший науковий співробітник, після цього понад 20 років – завідувач відділу історії капіталізму, історії України XIX ст. В 1981 р. він став професором, у 1986 р. – Заслуженим діячем науки і техніки.

Мені здавалося, що я все знаю про Віталія, але це далеко не так. Із задоволенням довідався, що він був почесним студентом Харківського університету. Він ніколи й, мабуть, нікому не розповідав про долю батька, бо дуже серйозною була травма, безпідставно завдана чесній, порядній людині. Працюючи останніми роками над виконанням Державної програми реабілітації жертв політичних репресій, я звернув увагу на коротке повідомлення в книзі про Запорізьку область, де згадувалося прізвище Г. Сарбея. Гадаю, що краще навести його повністю.

Віталію було лише 9 років. 16 грудня 1937 р. його батька Григорія Миколайовича заарештували співробітники дорожньо-транспортного відділення ГУДБ НКВС на залізничній станції Запоріжжя II. Пред'явлені звинувачення – систематичне проведення контрреволюційної агітації, спрямованої на підрив заходів партії та уряду. Його «обґрунтував» оперуповноважений Новиков і відправив Сарбея Г.М. у в'язницю. Того ж дня в його квартирі № 1 по вулиці Жуковського 51 було зроблено обшук, під час котрого вилучено паспорт і службове посвідчення працівника Запорізького паровозоремонтного заводу (нині електровозоремонтний).

Г.М.Сарбей народився 30 листопада 1902 р. у селі Мангуш Маріупольського району Донецької області (нині село в довіднику не значиться). Проживав у м. Запоріжжі. Із селян-середняків. За національністю грек. Інженер-механік.

Дружина Марія Федорівна 1906 р. народження – домогосподарка.

У справі, яка зберігається в Державному архіві Запорізької області (ФП 5747, оп. 3, № 5759), залишилася характеристика на старшого диспетчера Сарбея Г.М. У ній годі шукати щось позитивне, хоч працював він на підприємстві кілька років.

В день арешту Г.М.Сарбея допитав оперуповноважений Новиков про трудову діяльність, рідних та близьких, хто з них репресований. З відповідей з'ясується, що до 1920 р. він жив з батьком, працював у сільському господарстві, в 1921–1922 рр. служив діловодом Ялтинського нарсуду, у 1923 р. – працював слюсарем заводу імені Ілліча в м. Маріуполі, у 1924–1929 рр. вчився в Одеському політехнічному інституті, з 1929 р. – на заводі в Запоріжжі займав різні інженерно-технічні посади.

Одночасно він повідомив, що батьків у живих немає, мати померла до революції, батько – в 1932 р. Крім того, у родині було три брати й сестра. Один з них – Іван вбитий у 1917 р. на Турецькому фронті, Костянтин і Федір працюють у Маріуполі, сестра Єлизавета з родиною живе в селі Мангуш, працює у колгоспі. Ніхто з родичів не був репресований.

На допиті наступного дня слідчий вимагав від Г.М.Сарбея відомостей про

його «приятелів», хто вони, чим займаються, де живуть, а також родичів за межами Запоріжжя, на що отримав вичерпні відповіді.

Подальші дії слідства в справі Г.М.Сарбея встановити зараз неможливо. Залишилася у ній лише заява без дати, написана фіолетовими чорнилами на аркуші паперу з учнівського зошита.

Дату написання «покаянної заяви-зізнання» (інакше її назвати не можна, бо не дарма ж слідчі «працювали» протягом місяця з Г.М.Сарбеєм) можна встановити лише врахувавши те, що черговий раз під час його допиту останнього 15 – 16 січня 1938 р. від нього вимагали додаткових відомостей про «діяльність» членів контрреволюційної організації ЗПРЗ.

Далі справу Г.М. Сарбея відправили по заздалегідь визначеному шляху – на розгляд так званої двойки (нарком внутрішніх справ та прокурор СРСР), котра ухвалила 23 травня 1938 р. – засудити до вищої міри покарання – розстрілу. Вирок було виконано. (На жаль, місце й дату встановити не вдалося).

Уважний аналіз справи Г.М.Сарбея дав підставу прокурору Запорізької області 20 серпня 1989 р. реабілітувати його посмертно на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р.

Ніяких злочинних дій цей чесний трудівник, інженер не здійснював. Він сумлінно працював, окрім приписаного йому безпідставно М.Я Попова, нікого не назвав та не міг назвати, бо ця контрреволюційна організація була створена штучно. Ім'я Г.М.Сарбея, як і сотень інших безвинно постраждалих у роки тоталітаризму повернуто народу.

Як ставився Віталій до втрати любимого батька зараз встановити неможливо, але є всі підстави стверджувати, що все своє свідоме життя він болісно переживав втрату, вважав пред'явлені йому звинувачення необґрунтованими.

Віталій Григорович Сарбей був скромною доброзичливою людиною, уважною до своїх колег. Він ніколи не хизувався своєю освіченістю, глибокими знаннями, широким кругозором. Його головним заняттям була копітка пошукова робота. Водночас він був чудовим сім'янином, батьком двох дочок, люблячим чоловіком.

Автор величезної кількості наукових, науково-популярних, публіцистичних праць, статей, передмов, оглядів, рецензій (у виданому в 1999 р. бібліографічному покажчику їх названо 1060). Перші з них з'явилися у 1953–1956 рр. під час навчання в аспірантурі на шпальтах газет, журналів у різних куточках України й присвячувалися (навіть складно перелічити) найрізноманітнішим питанням. Визначити найбільш плідні роки їх появи, жанрову тематичну спрямованість – завдання, на мій погляд, лише під силу дослідникам, котрі візьмуться глибше оцінювати величезну історіографічну спадщину В.Г.Сарбея.

До згаданого вище бібліографічного покажчика (виданого, до речі, в Кам'янці-Подільському, бо у Києві 1999 р. не знайшлося необхідної кількості паперу) Віталій Григорович написав коротеньке вступне слово, наголосивши, що систематичний облік своїх публікацій він розпочав, навчаючись в аспірантурі (у той час і пізніше нам доводилося десятки раз додавати обов'язково списки праць). «Вівся цей список, так би мовити, pro domo sua, тобто для власних потреб автора» – писав В.Сарбей, підкресливши одночасно, що «даний покажчик не є рукописним пам'ятником, зведеним самим автором для власного звеличування»¹.

Мені б хотілося в даному разі ще раз відзначити самокритичну поведінку

колеги, погодитися з його думкою про те, що популяризувати українську національну ідею доводилося, часом вдаючись до лавірування «вкривати шатами пролетарського інтернаціоналізму і радянського патріотизму, залучати в союзники, здавалося, непохитні тоді авторитети основоположників марксизму-ленінізму. Проте не завжди й це допомагало і автор час від часу зазнавав офіційної розносної критики»².

Не хотілося б наголошувати, але, мабуть, саме така «критика» (з якою виступали також його колеги з Інституту) спричинилася в час підготовки та захисту ним докторської дисертації, затвердження ВАКом якої тривало близько чотирьох років. Коротко це було так. У 1978 р. Віталій видрукував обсягом її автореферат, названий «Основоположники марксизма-ленінізму и дооктябрьская историография Украины». Опонентом мала виступити М.В.Нечкіна – академік АН СРСР, вчена з світовим ім'ям, котра згодилася з висунутими автором положеннями, бо без цього не можна було друкувати реферат. Але! Знайшлися «доброзичливці», й як повідомлялося в згаданому бібліографічному покажчику, після зроблених автором виправлень у тексті за «наполяганням дирекції Інституту історії АН УРСР» його довелося передрукувати.

22 жовтня 1978 р. В.Г.Сарбей став доктором історичних наук і гідно виправдовував цю високу наукову ступінь, у 1981 р. – професором, через 5 років – Заслуженим діячем науки і техніки України, а це поважне звання присвоюють далеко не всім.

В.Г.Сарбей відзначався глибиною історичних знань. Не обминали його досвід і мудрість, а також згадки про тяжкі роки дитинства та юнацтва. Він рано залишився без батька. Скажу лише одне – жодного слова не чув я від нього про долю останнього, заарештованого у тяжкі тридцять сьомі роки минулого століття й знищеного в енкаведистських катівнях.

Більш ніж піввікове життя, творча праця В.Г.Сарбея у колективі Інституту історії України промайнули для нього непомітно, залишивши прізвище на обкладинках написаних книг, газетних і журнальних статей, опублікованих у засобах масової інформації, в енциклопедичних виданнях. Були на цьому шляху злети й падіння, радість та відчай, але все це перемогло головне у його житті – він досяг того, до чого прагнув і за це дякував долі, котра, піддавши тяжким випробуванням, стала покровителькою сільського хлопця.

Великий трудівник-науковець В.Г.Сарбей критично сприймав зроблене ним, написані розділи підручників, фундаментальних праць, на зразок багатотомної історії Української РСР та багатьох інших, які стали вагомим, хоча й не відповідаючим у дечому нинішньому часу внеском у скарбницю історичної науки. Таким він залишився назавжди в пам'яті тих, хто з ним працював як у радянський, так і в пострадянський час.

¹ В.Г. Сарбей. Бібліографічний покажчик. – К., 1999. – С.5, 6.

² Там само. – С.6.